

DE ROMEINSE EUCHOLOGIE IN DE QUADRAGESIMA

Verandering van paradigma?

H.A.J. WEGMAN

De gebeden, die het Missale Romanum 1970 voorziet voor de Vasten en de Paastijd heb ik bestudeerd met het doel in kaart te brengen welke veranderingen in de eucharistie teweeg zijn gebracht en door wie en om welke motieven, om tenslotte te achterhalen of en hoe uit deze veranderingen een omhuiging in de theologische en vrome mentaliteit te lezen valt. In de titel gaf ik dit aan met: verandering van paradigma? Het is een moeizame weg, die de analyticus hier moet gaan, omdat er nog altijd geen methodische verantwoording is afgelegd van het postconcliaire restauratiewerk, dat door de deskundigen in ongeveer zeven jaren is voltrokken, van 1963 tot 1970. Er zijn wel lijsten verschenen van de vindplaatsen van de gebeden, maar er is geen verantwoording afgelegd van de keuzes die zijn gemaakt. Ik ben aangewezen op mijn eigen analyse van het materiaal, waarvan ik ook een eigen interpretatie geef. Voor dit artikel heb ik me beperkt tot de eucharistie van de Vasten; in een vervolgstudie zal die van de paastijd worden beschreven.

De volgende opbouw van de studie stel ik voor: een analytische beschrijving van de kernwoorden en het grondthema van de gebeden in het Missale Romanum 1970 (A), een onderzoek naar de werkwijze, die door de samenstellers van het nieuwe Missaal 1970 is gevolgd, naar hun gebruik van de bronnen (B), en tenslotte een kritische evaluatie, waarin ik een antwoord probeer te geven op de in de titel gestelde vraag (C).

A. ANALYSE VAN DE GEBEDEN OP KERNWOORDEN

Het MR 1970 is enigszins ambivalent in de bepaling van het begin van de veertigdagentijd, zoals trouwens de romeinse traditie altijd is geweest : is de Aswoensdag het begin ('sanctis inchoare ieiuniis'), zoals het Sacramentarium Gelasianum Vetus (ed. Mohlberg nr.89) en het Gregorianum (ed. Lietzmann, 35,1; zie ook 35,4: exordium) doen vermoeden, of is de daaropvolgende zondag de start van de veertigdagentijd ('per annua

quadregesimalis exercitia') ? De zondag heeft in dit opzicht de oudste papieren, maar het nieuwe Missaal heeft blijkbaar geen keuze willen maken en de ingewortelde liturgie van de aswoensdag niet willen aantasten; het is in de voetstappen van MR 1570 getreden. Ik betrek daarom in mijn analyse ook de dagen van woensdag tot en met zaterdag vóór de eerste zondag van de Vasten. Bij het bepalen van de kernwoorden is een keuze gemaakt, die zoveel mogelijk recht doet aan het materiaal; er is echter geen rekening gehouden met de onmiddellijke context van het gebed (de opening, de 'oblatio' of de communie). Ik citeer de kernwoorden in de grondtekst, het latijn.

MOTIEVEN

Woensdag-Zaterdag vóór de 1e Zondag

militia christiana; spiritales nequitiae; continentia; per paenitentiae caritatisque labores a noxiis voluptatibus temperemus; mundati; medela; indulgentia; honorem dare nomini tuo; indulgentia et salus.

observantiam, quam corporaliter exercemus, mentibus implere sinceris; continentia promptior; a delictis expiati, remediis aptemur.

protectio infirmitatis; beneplacitum nostrae mentis offerre; aeternitatis auxilium.

Eerste Vastenweek

ad intelligendum Christi proficiamus arcanum; digna conversatio; exordium venerabilis sacramenti; ipsum esurire discamus, qui est panis verus; in omni verbo, quod procedit de ore tuo, vivere valeamus;

caelestibus instrue disciplinis; indulgentia tuae propitiationis; plenitudo remedii;

apud te nostra mens; quae se corporalium moderatione castigat; vita aeterna; terrena desideria mitigare et amare caelestia;

per abstinentiam temperare in corpore, per fructum boni operis reficiantur in mente; remedium; refectio;

sine te esse non possumus; ad te corda converte; castigatio; a vetustate purgatos;

opera caritatis exercere; salutaria solacia.

Tweede Vastenweek

Filium audire; verbo tuo pascere digneris; spiritali purificato intuitu gloriae tuae laetemur; emundet; sanctificatio corporalis et mentalis.

Castigare corpora; abstinere a peccatis et exercere mandata; a terrenis illecebris liberatos, caelestis gaudii consortes.

Abstrahatur a noxiis; a vitiis terrenis, ad caelestia dona; propitiationis continuum auxilium.

consolare praesentibus auxiliis; ad superna dona; vincula peccatorum absolve;

in fide stabiles, in opere efficaces; exterius-interius;

ad sancta ventura pervenire; famulos tuos miseratio tua et praeveniet competenter et devota conversatione perducatur;

gloriosis remediis iam caelestium rerum facis esse consortes, ad lucem perducas;

ab humanis retrahat excessibus redemptionis effectus; penetralia nostri cordis perceptio divina sacramenti.

Derde Vastenweek

inclinamur-sublevemur; fraterna dimittere;

purificatio et unitas; tuam opem; purgatio delictorum; expiatio et munimen; continentia tibi devoti et in oratione concordēs;

ab omnibus periculis defende; supernae promissiones; ab omni contagio perversitatis emunda nec falsis gaudiis inhaerere patiaris; salvationis effectum;

ab humanis excessibus retrahamur et monitis caelestibus inhaerere valeamus; plena redemptio; pleni effectus paschaliū sacramentorum; purgatis sensibus; fidelis mens.

Vierde Vastenweek

reconciliatio; qui illuminas omnem hominem, illumina corda nostra gratiae tuae splendore; aeterna instituta, temporalia auxilia; a terrena vetustatis conversatione mundati, caelestis vitae profectibus innovemur; renovando ad aeterna; dignae mentes; remedium immortalitatis; auxilium corporum;

indulgentia delictorum; vetustas-novitas; non ad iudicium, sed ad remedium;

in mandatis tuis perseverare emendati; ab omni malo purget; ab omni culpa liberos; caelestis remedii plenitudo; pia conversatio; ad nova transimus, innovemur;

miserationis operatio; ad te nostras etiam rebelles compelle voluntates; purificatio.

Vijfde Vastenweek

in caritate Filii ambulare; mundari; inter eius membra numeremur;

a vetustate in novitatem transire; tamquam paenitentiae corporalis fructum, laetam tibi exhibeamus mentium puritatem;

per sequelam Christi ad te festinanter gradiamur;
merito et numero populus tuus augeatur; absolvas et nutantantia
corda tu dirigas;
illustra corda; remedia; medicinam et expurgationem-
protectionem;
in sancta conversatione permaneant; conversationi proficiant;
vitae perpetuae participes;
a nexibus peccatorum liberemur; servire et salvari; tuitio,
noxia depellat;
protectio electionem tuam; desideria perfici iubeas et peccata
deleri; divinae naturae esse consortes facias.

Zesde Vastenweek

patientiae ipsius habere documenta, resurrectionis consortia;
miseratio singularis sacrificii; sperare quo credimus,
pervenire quo tendimus;
respiremus; vitam fructificare perpetuam; remedia;
indulgentiam; plenitudinem; perpetuae vitae participes;
resurrectionis gratiam; effectus mysterii passionis; vita
perpetua.

THEMATISERING

Als we alle motieven overzien, dan kunnen we de
volgende grotere thema's aangeven, die de veertigdagentijd bepalen. Het
ligt op grond van de voorgaande motieven voor de hand ze onder te verdelen
in de visie op de mens en die op God.

De mens:

Het overgrote deel van de motieven kan worden samengevat in de
woorden: zelfbeheersing of ingetogenheid (continentia); matiging
(temperantia); vasten (observantia); gematigdheid (moderatio); beteugelen
(castigare); afzien (abstinere). De inzet van deze woorden is een bepaalde
beleving van de werkelijkheid, die de mens omringt: de wereld buiten hem,
zijn lichamelijkheid en neigingen. Deze beleving vindt men in de begrippen:
slechtheid (nequitia spiritalis); het aardse (terrena); lichaam (temperare
in corpore); verkeerde verlokkingen (vitia et illecebra terrena); excessen
(humani excessus); besmetting door het kwaad (contagium perversitatis);

valse vreugden en geneugten (falsa gaudia).

Er zijn ook andere, om zo te zeggen meer positief gerichte thema's, waarin niet 'het afzien van', maar de 'toekeer naar' tot uitdrukking wordt gebracht. Ik noem: hongeren naar en leven uit het Woord van God; werken van naastenliefde doen (opera caritatis exercere); luisteren naar de Zoon (Filius audire); onderlinge vergeving (dimittere fraterna); navolging (imitatio, sequela Christi, in caritate Filii ambulare). Ofschoon deze thema's voorkomen, zijn ze in aantal in de minderheid ten opzichte van de abstinentie-thema's; bovendien zijn ze in het MR.1970 ingebracht uit andere bronnen dan het MR.1570, zoals nog zal blijken.

God

De goddelijke werkzaamheid in de mens, Gods genade voor de mens, wordt in de gebeden van de Veertigdagentijd als volgt gethematiseerd: van God komen vergeving (indulgentia); hulp (auxilium); bescherming (protectio); geneesmiddel en genezing (remedium et salus); vernieuwing van het oude (renovatio vetustatis); reiniging (emundatio, purificatio), verzoening (absolutio, propitiatio, reconciliatio); loskoping (redemptio); verlichting (illuminatio); onsterfelijkheid (immortalitas); bevrijding (liberatio, respiratio; resurrectio).

Men kan dus zeggen, dat de goddelijke genade in meerdere synoniemen onder woorden wordt gebracht; deze synoniemen zijn merendeels toegesneden naar de aard van de veertigdagentijd, waarin de ervaring van de menselijke zwakheid en zondigheid en diens bekeringsbehoefte centraal staan, én de overtuiging dat genezing in dit opzicht alleen van God kan komen.

GRONDTHEMA

Langs de weg van de motieven en van de thematisering kom ik tot de formulering van het grondthema van de Veertigdagentijd: de mens ontdekt en erkent zijn zondige staat, die verbonden is aan het aardse, lichamelijke en 'zielige' bestaan. Die zondige staat keert de mens af van

God, die zondeloos is. Maar deze staat is geen noodlot, dat de mens-in-zonde bepaalt, er is heil (salus) voor hem/haar weggelegd. God komt de mens tegemoet in zijn genade en schenkt hem/haar bevrijding uit de zonde en leven voor altijd, een nieuw leven, dat uiteindelijk beter zal blijken te zijn dan dat van de eerste mens in het paradijs (zoals de paasjubelzang, het 'Exsultet', zegt). De gebeden geven bovendien aan, dat de genade niet automatisch vergeving uitwerkt: van de mens worden de instelling en de handelingswil verwacht, om zich te bekeren door af te zien van het kwaad en door uiterlijke en innerlijke matiging, echter deze instelling en wil komen ook weer uit Gods hand, die soeverein is en blijft. Slechts in weinig gebeden wordt de verbinding gelegd tussen deze bekering en de 'sequela Christi', de navolging van Christus. Trouwens: het is opvallend, dat de gebeden slechts sporadisch de naam van Jezus vermelden, of van de Zoon, de Gezalfde. Jezus' werk tot bevrijding van de mens wordt meer verondersteld, dan expliciet genoemd. Het enige dat expliciet wordt vermeld is Jezus' bemiddeling van de gebeden van de mens naar God toe en van Gods genade naar de mensen, namelijk in de stereotiepe formule aan het einde van ieder gebed: Per Christum.

Kortom: de gebeden van de Veertigdagentijd in het MR. 1970 worden gedragen door een steeds terugkerende drieslag: de mens erkent zijn lichamelijke, aardse en dus zondige status; hij wordt bereid (gemaakt) deze te verlaten en op te stijgen naar een naar God toegekeerd bestaan; God komt de mens tegemoet, helpt hem in dit pogen en schenkt hem genade, heil en bevrijding. Dit betekent, dat het grondthema vóór alles dit is: gebed, dat wil zeggen dat alle motieven worden gedragen door de overtuiging dat al het goede voortkomt uit de genade van God. Er is geen sprake van een magische formule, die heling bewerken zou of bezwering van het kwaad, de formules zijn optatief niet informatief of performatief, hetgeen door het gebedsgebaar wordt onderstreept: de orans of orante strekt zijn/haar handen ten hemel, vanwaar de genade van God wordt verwacht. Het gebed veronderstelt geopende, ontvangende handen, geen makende, beschikkende. De gebeden van de Quadragesima komen in dit opzicht overeen met de andere gebeden van de romeinse liturgie.

Bij deze 'optatieve inslag' van de gebeden van de romeinse traditie, ook die van de Quadragesima, moet echter een restrictie worden

gemaakt. Gezien de structuur van de romeinse 'oratio' is het formule-gebed, zoals dit in het missaal (en in de sacramentaria) wordt gevonden, een samenvatting van een verondersteld voorafgaand gebed van de participerende gelovigen. De structuur van het gebeds-discours is immers de volgende: na een inleidende oproep, "Oremus", volgt een moment van stilgebed van ieder der aanwezigen, waarin hij/zij kan bidden met eigen woorden 'des harten'. Na dit stilgebed van ieder der participanten wordt een samenvattende formule uitgesproken door de voorganger, die gezien de oorsprong van de gebeden moet worden gezocht in de omgeving van de Cathedra Petri of in die van een andere cathedrae (bv. in Milaan, in Sevilla, in Metz...). Deze samenvattende gebeden geven enig zicht op de geloofstraditie en de theologische interesse van de 'episcopale' voorgangers. Maar wat in stilte door de gelovigen is gebeden (en zelfs of het wel gebeurde): we weten het niet. Welnu: de romeinse gebeds-discours is onveranderd in het MR 1970 terecht gekomen. We kunnen alleen zeker zijn van de theologische inhoud van het samenvattende gebed, van het stilgebed van de gelovigen, die de liturgie van MR.1970 vieren, weten we opnieuw niets. Of er overeenkomst is tussen de gebedscultuur van voorganger en gelovigen of verschil: op deze vraag is geen antwoord mogelijk. Of mogen we zeggen, dat het tot de grondstructuur van de religieuze mens behoort voor God te opteren er dus ook 'optatief te bidden'? Wat dan te denken van menig performatief en bezwerend gebed? Voorlopig blijven we met een vraagteken zitten; wat we met zekerheid op het spoor zijn gekomen is de visie van de 'Apostolische Stoel' op de mens en op God in de context van de Quadragesima: immers de romeinse liturgie is en wordt bepaald door dat centrale gezag en het selectie criterium van de Lex orandi ligt daar.

B. BEKNOPT BRONNENONDERZOEK

Door een beknopt bronnenonderzoek en door vergelijking kunnen we de bedoelingen, die de samenstellers van het MR.1970 hebben gehad, op het spoor komen en deze nader beschrijven. Voor de vaststelling van het paradigma van de eucharistie in het vigerende Missaal is dit van belang. Ik geef echter een beknopt bronnenonderzoek: het werk van anderen

hoeft niet te worden herhaald, en voor hetgeen ik nodig heb voor mijn onderzoek ben ik toch aangewezen op mijn eigen lezing van het materiaal. Wat ik niet doe, is voor elk gebed precies aangeven, waar het in het MR.1570 en de daarin verwerkte bronnen staat, wel wil ik aangeven, hoe de traditionele gebeden en waar een plaats hebben gevonden in MR.1970, welk materiaal door MR.1970 is gebruikt, uit welke bronnen en met welke varianten. Het resultaat is een selectie van gegevens, die uit de al genoemde overzichten kan worden aangevuld.

1. De euchologie van de Quadragesima in MR.1570

Deze komt overeen met die van MR.1970, zodat kan worden geconcludeerd, dat de laatste in de traditie van de eerste is blijven staan. Er is echter een uitzondering: het valt op, dat in MR.1570 de meer positief gerichte thema's, die in het voorafgaande zijn genoemd (luisteren naar de Zoon; binnentreden in zijn geheim; werken van naastenliefde doen enz.) niet voorkomen. Bovendien zijn er tussen MR.1570 en 1970 karakteristieke varianten aan te wijzen.

2. Een vergelijking tussen MR.1570 en 1970

De totale euchologie van de Quadragesima in MR.1970 omvat een 130-tal gebeden voor de opening van de dienst, over de gaven en na de communie. Daarvan zijn slechts 11 openingsgebeden, 11 gebeden 'super oblata' en 11 'post communionem' ontleend aan MR.1570 'in situ', d.w.z. de gebeden van MR.1970 staan op dezelfde plaats in de misformulieren als in MR.1570; 33 ontleningen zijn bijgevolg direct naar inhoud en situering. Dit betekent echter niet, dat deze gebeden niet ouder zijn dan 1570; in tegendeel het merendeel hiervan gaat terug op een oudere traditie, nl. die van het Sacramentarium Gregorianum. Wat betreft de inhoud moet echter worden gewezen op de ingebrachte varianten, waarvan ik hier de meest opvallende opsom:

Aswoensdag:	MR.1570 - cum restrictione epularum carnalium
	MR.1970 - per paenitentiae caritatisque labres

Dinsdag

week 1	:	MR.1570 - quae se carnis maceratione castigat MR.1970 - quae se corporalium moderatione castigat
Woensdag		
week 1	:	MR.1570 - per abstinentiam macerantur in corpore MR.1970 - per abstinentiam temperantur in corpore
Woensdag		
week 4	:	MR.1570 - per ieiunium veniam praebes MR.1970 - per paenitentiam veniam praebes
Vrijdag		
week 2	:	MR.1570 - purificante ieiunio MR.1970 - purificante paenitentiae studio
Woensdag		
week 5	:	MR.1570 - sanctificato hoc ieiunio tuorum corda fidelium illustra MR.1970 - sanctifica per paenitentiam tuorum corda fidelium

Deze varianten tonen aan, dat de samenstellers van MR.1970 de oorspronkelijke versie van de gebeden bewust hebben aangepast en het begrip 'lichamelijke afmatting' (maceratio) hebben vervangen door 'matiging' (moderatio, temperantia) en het begrip vasten (ieiunium) door boete (paenitentia).

Met betrekking tot de ongeveer honderd gebeden, die naast het zo juist genoemde dertigtal via MR.1570 uit de gregoriaanse traditie komen, is door de samenstellers van MR.1970 gebruik gemaakt van de volgende bronnen: het Sacramentarium Veronense (15 gebeden); het Gelasianum Vetus (52); het Liber Mozarabicus Sacramentorum (2); het Sacramentarium van Bobbio (1); het Sacramentarium Bergomense (4); uit de preken van paus Leo zijn tenslotte 3 gebeden gecomponeerd. Het overblijvende twintigtal gebeden is uit andere misformulieren van MR.1570 en tevens uit het Sacramentarium Gregorianum genomen.

Ik geef een paar varianten.

Dinsdag

week 4: openingsgebed:

Exercitatio veneranda sanctae devotionis, Domine, tuorum fidelium corda disponat, ut et dignis mentibus suscipiant paschale mysterium, et salvationis tuae nuntient praecorium.

vergelijk Gev. (ed. Mohlberg 235), waarin de laatste zinsnede (et... praeconium) ontbreekt; het is niet duidelijk, waarom deze variant is aangebracht op de plaats, waar in Gev. is te lezen: 'et continuata devotionis sumat augmentum'. Is deze zin slecht bevonden?

Zaterdag

week 3: de uitdrukking "de cuius gratiae rore" uit Gev.212, overigens bijbels gefundeerd, is in MR.1970 teruggebracht tot 'de cuius gratia', de reden ontgaat me.

Zaterdag

week 1: Ad te corda nostra, Pater aeterne, converte, ut nos, unum necessarium semper quaerentes et opera caritatis exercentes, tuo cultui praestes esse dicatos.

- Het gebed is ontleend aan het Veronense (ed. Mohlberg nr.936) maar is veranderd (en wel vooral door de invoeging 'opera caritatis'): Ad te corda nostra, pater aeterne, converte; quia nullis necessariis indigebunt, quos cultui prestiteris esse subiectos. De geest van het gebed is veranderd en meer op de handelende mens gericht: ipv. indigere 'necessarium quaerere' en toegevoegd 'opera caritatis'. Men had meer van dergelijke varianten kunnen aanbrengen!

Het lijkt me in het kader van dit artikel niet dienstig op de details van de ontleningen en kleinere varianten in te gaan, zoals een woordverandering: 'propitiatio' in plaats van 'consolatio' of een tekstverbetering op grond van de kritische uitgave, zoals "ad veritatis tuae praemia" (Gev.55 ipv. "ad diversitatis tuae praemia"). Mijn tekst zou te technisch worden, terwijl die detaillering voor het doel, dat ik me stel, niet nodig is. Het is beter de lezer inzicht te geven in wat ik na zorgvuldige lezing van alle gebeden heb gevonden met betrekking tot de bedoelingen, die de samenstellers blijkbaar hebben nagestreefd.

a/

MR.1970 is, zoals uit de keuze van de gebeden voor de Quadragesima is te lezen, een traditioneel boek, dwz. een liturgisch boek dat zonder de traditionele romeinse euchologie, die in de bronnen, de sacramentaria, is overgeleverd, niet zou kunnen bestaan. Het is zeer onwaarschijnlijk, dat zelfs een romeinse bisschop heden ten dage (kende hij deze euchologie niet) een samenvattende 'oratio' zo zou formuleren, om maar te zwijgen van bisschoppen, die dit latijn niet meer meester zijn: hun aantal zal niet

gering zijn! Naar de schijn te oordelen hebben de samenstellers van MR.1970 vooral gebruik gemaakt van MR.1570 en het materiaal van dit Missale herordend, maar nauwkeuriger lezing brengt aan het licht, dat zij vooral te rade zijn gegaan bij de bronnen van dit boek, dat op last van het Concilie van Trente is uitgegeven, nl. de nu in model-uitgaven voorhanden sacramentaria uit de periode van de zesde tot achtste eeuw. Met uitzondering van de zo juist vermelde nieuwe zinsnede over het 'praeconium salvationis' zijn alle gebeden deels via het MR.1570 en deels rechtstreeks aan deze sacramentaria ontleend. Getalsmatig zijn de bronnen met de euchologie, die direct of indirect als 'stadtrömisch' worst aangeduid, veruit in de meerderheid: het *Sacramentarium Veronense*, een bundeling van misboekjes ('libelli missae') van romeinse bisschoppen in de zesde eeuw of eerder; het *Sacramentarium Gelasianum Vetus*, een boek dat het euchologisch materiaal volgens het 'kerkelijk jaar' ordent en merendeels op de stad Rome teruggaat; en tenslotte het *Sacramentarium Gregorianum*, een gebedsboek dat de paus gebruikte tijdens de statie-vieringen in zijn hoofdkerk, de Salvator (het Lateraan) en in de andere kerken van de stad. Op deze bronnen gaat het MR.1570 terug, met een duidelijke voorkeur voor het *Sacramentarium Gregorianum*, op deze bronnen gaat ook MR.1970 terug, maar hier ligt de zaak iets anders. De samenstellers van MR.1970 hebben blijkens datgene, wat voor ons ligt, de bedoeling gehad meer variatie in de euchologie aan te brengen en bijgevolg ook en meer gebruik te maken van de twee andere romeinse bronnen, het *Veronense* en *Gelasianum Vetus*. Door zo hun keuze te bepalen, zijn zij in staat geweest de traditie van de frankisch-romeinse liturgie trouw te blijven en tegelijk de romeinse euchologie meer ruimte te geven. In deze zin is het MR.1970 meer en breder romeins dan MR.1570: de gekozen gebeden zijn niet alleen 'gregoriaans' en ontleend aan de pauselijke statie-viering, maar ook 'gelasiaans', een traditie die ook materiaal bevat van de vieringen in de romeinse 'tituli'. Het MR.1970 is dus romeins gebleven, maar heeft 'romeins' een bredere invulling gegeven, geheel in de lijn van de verworvenheden van de liturgiewetenschap in de laatste decennia. Maar er moet tegelijkertijd aan worden toegevoegd, dat de euchologie van MR.1970 nog even 'gedateerd' is, namelijk geheel ontleend aan de romeinse ritus van een periode, die loopt van de vijfde tot achtste eeuw, met de nadruk op de vijfde en zesde; ik kom hierop nog terug.

b/

Met het voorgaande hangt de volgende overweging ten nauwste samen: omdat de traditionele romeinse euchologie tot inzet is gemaakt van die van MR.1970 (ik laat de fundamenteel-theologische motivering hiervoor nog even rusten), ontkomt men er niet aan, dat ook de daarin vervatte en dus gedateerde visie op de bedoeling en de inhoud van de Quadragesima wordt overgenomen. In de bovengegeven varianten is wel enige bijstelling van deze visie op te merken; bovendien is de romeinse gebedsstijl algemeen van aard en deze maakt het mogelijk de gebeden in zeer uiteenlopende omstandigheden en perioden te bidden. Maar desondanks krijgt de huidige Quadragesima het stempel van die van eeuwen her opgedrukt, terwijl het de vraag is of de huidige tijd niet om een ander stempel zou kunnen en mogen vragen en alsof de gebeden van toen de bedoeling zouden hebben gehad om voor altijd en overal te gelden. De samenstellers van MR.1970 hadden beter kunnen weten, maar zij waren gebonden aan een kerkmodel, dat toen de gebeden voor het eerst werden geformuleerd nog niet bestond. De motieven en het grondthema, die we in het voorgaande hebben beschreven, maken duidelijk dat één bepaalde visie op de mens, diens zondigheid, de oorsprong waarvan met name in de ongeregelde van het 'lichamelijk bestaan' in deze wereld moet worden gezocht, én een vergeestelijkte genadeopvatting nog altijd de huidige romeinse liturgie bepalen, zoals dit het geval was in ver voorbije eeuwen, toen ascetische bewegingen en genade-controversen de gemoederen bezig hielden en de waardering voor het aardse sterk schommelde. Dat er in die tijd zo gebeden werd is een bewijs voor de betrokkenheid van de voorgangers bij hetgeen gebeurde in de toenmalige maatschappij en kerk; dat ze nu nog worden gebruikt bewijst dat de samenstellers van MR.1970 en de kerkelijke overheid een hoventijdelijke liturgie voorstaan, die de veranderlijkheid van dit ondermaanse kan weerstaan. Men heeft geweten, hoe belangrijk de euchologie als onderdeel van de lex orandi is en blijkbaar bewust gekozen voor een allenomvattende, ontijdelijke liturgie, langs dezelfde denklijnen als waarlangs men de ecclesiologie heeft ontwikkeld.

Dit alles betekent, dat we in de Quadragesima van degene die in het gebed, dat hem te bidden wordt voorgehouden, voorgaat refreinmatig te horen krijgen, dat we lichamelijk moeten afzien om onze geest te bevrijden

van de knellende banden, waarmee zij aan deze wereld is gehecht, om zó God te kunnen bereiken, als het Hem behaagt ons te roepen, ons de genade te verlenen van de reiniging, de schuldvergeving, de bevrijding en vernieuwing, nadat we ons hebben bekeerd, zij het weer uit genade. Wie is de mens, dat God aan hem denkt? Een aards wezen, dat aards denkt en handelt, maar door Gods genade tot een hemels bestaan kan worden geroepen. De Quadragesima is de tijd om dit ultieme feit te gedenken en geestelijk te vieren. De geest mag gaan delen in het leven van God, het lichaam dient af te sterven. Augustinus aan de ene kant, de asceten uit de vijfde en zesde eeuw aan de andere kant voeren nog het hoogste woord via het MR.1970.

c/

In hetgeen zojuist over de traditionele romeinse eucharistie is gezegd, moet een nuancering worden aangebracht. De samenstellers van MR.1970 hebben op een voorzichtige manier door kleine ingrepen (varianten) geprobeerd de gebeden meer aan te passen aan de huidige tijd, om een grotere vertrouwdheid ermee te waarborgen. Ik heb er met een paar varianten al op gewezen en er zijn meer voorbeelden aan te geven. De varianten, die aangebracht zijn, hebben betrekking op de invulling van het woord 'vasten'. Vasten is niet alleen (primair) afzien van eten en drinken, maar is ook en vooral 'bekering des harten' (metanoia in de veelomvattende betekenis van dit Schriftwoord); niet-eten en onthouding bepalen de Quadragesima niet allereerst, maar boete en berouw (paenitentia). Men heeft het uit de gebeden naar voren komende streng ascetische lichamelijke vasten getemperd en daarvoor in de plaats het vasten in en naar de geest geplaatst. Bovendien gaat hiermee een positievere waardering van het lichamelijke gepaard: het lichaam dient niet te worden gekastijd door extravagante en strenge vastenpraktijken, maar de geest dient zich te bekeren. Het uiterlijk vasten dient met andere woorden te worden gedragen door een geestelijk afzien van onchristelijke praktijken. Het gaat er niet zozeer om dat de gelovigen worden bevrijd 'a terrenis cupiditatibus', maar van in de mens zelf schuilende zondige overtuigingen. Uitingen van een dreigend dualisme tussen lichaam en geest worden uit de traditionele gebeden verwijderd en door 'integrale' formuleringen vervangen. In dit opzicht komt MR.1970 tegemoet aan de wensen, die in de Constitutie over de Heilige

Liturgie van het 2e Vaticaanse Concilie zijn geuit (nrs. 109-110): de innerlijke boete dient in het vizier te komen én de sociale dimensie van de zonde. Het missaal is in een meer eigentijds kostuum gestoken. Dit betekent, dat het van een in oorsprong door ascetische en monastieke stromingen bepaald boek nu meer een boek voor de gemeente-liturgie is geworden. De in diezelfde Constitutie geuite wens om de doopvoorbereiding en het daarop geente doopkarakter van de Quadragesima te versterken is wel ten uitvoer gelegd in de zogenaamde scrutinia in de liturgie van de zondagen, maar krijgt procentsgewijs in de gebeden toch niet die aandacht, die men zou hebben mogen verwachten. Te betreuren is dit overigens niet, nu het doopsel van volwassenen waarin deze scrutinia een plaats hebben toch tot de uitzonderingen blijkt te behoren.

Er wordt dus traditioneel gebeden, maar waar nodig zijn nuances aangebracht.

d/

MR.1970 maakt geen uitzondering op de in de romeinse liturgie gegroeide regel, dat het niet noodzakelijk is de misformulieren tot een thematische eenheid te smeden, waarin de gebeds- en zangteksten samen met de lezingen één geheel vormen. De in dit opzicht ideale misformulieren zijn gering in aantal en beperkt tot de grote feestdagen als Pasen en Epifanie (om slechts twee voorbeelden te noemen) en tot de zg. 'commune-formulieren' voor de martelaren en belijders. Ook MR.1970 heeft voor de Quadragesima geen "ideale misformulieren" als thematische eenheden. Een reden hiervoor is uit het missaal zelf niet op te maken, maar zal te maken hebben met het feit, dat men in de samenstelling van MR. 1970 voluit op de traditionele euchologie wilde steunen, waarin deze eenheid afwezig is.

Opvallend is nu dat in MR.1970 met betrekking tot de Quadragesima wel een paar voorbeelden te vinden zijn, waarin een gebed op het thema van de evangelielezing is afgestemd. Het is niet duidelijk, waarom men zich tot deze paar voorbeelden heeft beperkt en verdere mogelijkheden in dit opzicht niet heeft onderzocht, cq. heeft uitgesloten. Het lijkt er enigszins op, dat de hier nader te beschrijven voorbeelden berusten op willekeur, ook is het mogelijk dat in de eerste ontwerpen van het nieuwe missaal de keuze van de gebeden gedifferentieerder was dan in het definitieve MR.1970. Hoe het

ook zij: naast de oratie van Palmzondag, waarop ik in een ander verband al heb gewezen, ben ik de volgende 'thematische' gebeden tegengekomen.

1e Zondag van de Quadragesima

In de postcommunio wordt gezinspeeld op de bekoring van Jezus, welke de inhoud van de evangelielezing van deze dag is: dat wij hongeren naar het ware brood (Jo.6,51, met een indirecte verwijzing naar Mt.4,4: 'niet alleen van brood leeft de mens') en leven naar het woord, dat komt uit de mond van God: een directe verwerking van de tekst van Mt.4,4 (de latijnse tekst luidt: 'ut ipsum, qui est panis vivus et verus, esurire discamus, et in omni verbo, quod procedit de ore tuo, vivere valeamus'). Het is niet onmogelijk, dat voor dit gebed gebruik is gemaakt van zinswendingen in het mozarabische sacramentarium: Liber Mozarabicus Sacramentorum, formulier XXXVI ('de carnes tollendas') (ed.Férotin, nrs.320 en 322).

In het openingsgebed van deze zondag wordt niet gezinspeeld op de bekoring van Jezus. Het gebed is ontleend aan het Sacramentarium Gelasianum Vetus (dit in tegenstelling tot MR.1570) en bevat de zinsnede: 'ad intelligendum Christi proficiamus arcanum'. Het is mogelijk, dat deze zinsnede verwijst naar de doopcatechese voor de catechumenen, die deze dag werden ingeschreven.

2e Zondag van de Quadragesima

Een van de meest interessante en inhoudelijk 'sterke' gebeden van de Quadragesima in MR.1970 is het openingsgebed van de liturgie van de Tweede Zondag. In zijn opgave van de vindplaats vermeldt A.Dumas het Liber Mozarabicus Sacramentorum, het al eerder vermelde liturgische boek uit het mozarabische Spanje. In de priefatie- ('inlatio')tekst van vrijdag in de 2e week van de Quadragesima komen de volgende zinsneden voor, waarvan de context deze is: het afzien van lichamelijk voedsel maakt de weg vrij voor het geloof in Christus, die het ware brood is van de gelovige mens en van de engelen ('panis Angelorum'). Van dat brood der Engelen leefde Mozes op de berg, toen hij veertig dagen en nachten vastte om Gods 'suavitas' beter te kunnen ervaren. Dan volgt (Liber Mozarabicus Sacramentorum, ed. Férotin, nr.385):

de verbo tuo vivens et valens, cuius et dulcedinem
bibebat in spiritu et lucem accipiebat in vultu.
Inde nec famem sensit, et terrenarum est oblitus

escarum: quia et illum gloriae tuae glorificabat
aspectus, et influente Spiritu Sancto sermo pascebat
interius.

De bidder heeft op grond van Ex.24,12-25,9, die onder meer in de liturgie van vrijdag in de tweede week worden gelezen (Liber Commicus, ed. J.Perez de Urbel y A.G.Ruiz-Zorrilla, 1950,184), als het ware de mystieke ervaring van Mozes onder woorden gebracht. De veertigdaagse lichamelijke vasten maakte hem de weg vrij voor de ervaring, 'vivens et valens', van Gods glorie en Gods geestvolle Woorden. Mozes vergat het aardse doordat Gods Geest en Woord (gegrift in de tafels) hem innerlijk raakten. Anders dan Paulus in 2 Kor.3,4-18, die de vergankelijke en verhulde ervaring van de Profeet stelt tegenover de onvergankelijke en onverhulde aanschouwing van Gods glorie van Christus' gemeente, laat deze gebedstekst het volle licht vallen op de mystieke ervaring van Mozes op de berg en weet daarvan de kern bloot te leggen: de vasten stelde hem in staat te leven in Gods aanwezigheid. Een diepzinnige tekst, die tot nadenken en tot herhaald bidden uitnodigt en die daardoor de liturgie een innerlijke dynamiek geeft. Ik kan in dit verband slechts verzuchten: waren door naarstig onderzoek niet meer zinswendingen uit de oud-spaanse liturgie geschikt geweest om te worden gebruikt in de huidige liturgie? Ik ben er na lezing van de teksten van de andere zondagen van overtuigd, dat in deze traditie nog veel meer gevonden had kunnen worden en ben geneigd te denken aan een gemiste kans; maar waarom miste men de kans? Het antwoord hierop moet ik schuldig blijven.

De spaanse tekst, waarin de figuur van Mozes centraal staat, wordt in MR.1970 gebruikt in het kader van de zondag van de transfiguratie en als gebed gericht op de innerlijke gesteltenis van de gelovigen. De tekst luidt:

Deus, qui nobis dilectum Filium tuum audire praecepisti,
verbo tuo interius nos pascere digneris,
ut, spiritali purificato intuitu,
gloriae tuae laetemur aspectu. Per Dominum.

De aard van de aanpassing van het gebed is duidelijk: de anamnese van het gebed verwijst naar Mt.17,6: de stem uit de wolk verklaart dat de lichtende gestalte op de berg de Zoon is; de leerlingen wordt opgedragen naar hem te luisteren, zoals (zo interpreteer ik de aanpassing) het volk Israel opdracht kreeg naar Mozes te luisteren, Mozes die bij de transfiguratie van

Jezus aan zijn zijde verschijnt. De al in de vroege christelijke geschriften voorhanden 'lezing' van Jezus' leven in het licht van dat van Mozes, waartoe het verhaal van de transfiguratie mede heeft geïnspireerd, hebben de samenstellers er waarschijnlijk toe gebracht de passage over Mozes' ervaring op de berg, zoals deze in de spaanse prelatie onder woorden is gebracht, te gebruiken in dit gebed. Wat God voor Mozes deed, doet Hij voor de gelovigen, die de liturgie vieren: Hij voedt allen met Zijn Woorden en raakt hen innerlijk (interius), hetgeen mogelijk wordt door de lichamelijke vasten en onthechting aan het aardse (exterius). Wat voor Mozes een feitelijke ervaring is geweest, wordt (en hier ligt de omslag) in het gebed tot een wens: dat we door geestelijke en aldus gereinigde schouwing (kijk, visie) met vreugde Gods glorie mogen zien.

De samenstellers van het MR.1970 moeten volledig thuis zijn geweest (via een fichier of anderszins) in de eucharistie van de westerse liturgische families, die door de uitgave van de bronnen is ontsloten, om volgens dit procédé een gebed als dit te kunnen componeren. Moeiteloos, via een continue 'herkauwing' van het tekstmateriaal waren zij in staat om associaties te leggen: tussen het verhaal van de transfiguratie van Jezus en van Mozes, tussen de heilige Woorden van God, door Jezus en Mozes doorgegeven, om zó te komen tot een gebed, waarin wordt gevraagd om innerlijke verandering van de gelovigen en om een Godservaring, zoals die in het leven van Mozes en Jezus naar voren komt. We moeten wel vaststellen, dat door de associatie, zoals die in dit gebed is uitgewerkt, de context van het gebed uit de spaanse traditie is verwaarloosd, maar dat is eigen aan het associatieve denken en doen, dat in de liturgie een grote plaats inneemt. Het is een kenmerk van de liturgie om met de teksten van de Schriften te 'spelen' vanuit een ongedwongen en vrije manier van denken, met een 'attention flottante'. Voorlopig concludeer ik, dat hier een gebed voorligt dat door een creatieve geest is gecomponeerd op basis van gedachtengoed uit de traditie en herhaal ik, wat ik al als verzuchting neerschreef: waarom heeft men een klaarblijkelijk aanwezige kennis van de westerse eucharistie en een door een lange traditie aangeleerde kunde om zo met de bijbel om te gaan niet méér gebruikt en toegepast? Het zou de eucharistie van MR.1970 ten goede gekomen zijn. Het is te betreuren, dat één gebed, de openingsoratie van de 2e Zondag van de Quadragesima, uit een

grijs aantal van 130 gebeden oplicht en dynamiserend werkt. Het hadden er veel meer kunnen zijn.

4e Zondag van de Quadragesima

Deze zondag wordt Jo.9, de genezing van de blindgeborene voorgelezen in cyclus A van het lectionarium. Niet in het openingsgebed, maar in de postcommunio (overigens zonder verband met de context: de communie) wordt indirect verwezen naar het verhaal van de genezing. De zinsnede luidt: "Deus, qui illuminas omnem hominem venientem in hunc mundum, illumina, quaesumus, corda nostra gratiae tuae splendore...". Het gaat om het thema van de verlichting, vanouds een beeld van het doopsel, dat 'photismos', 'illuminatio' wordt genoemd. Vermoedelijk heeft de tekst van de postcommunio hier indirect mee te maken: het gebed heeft evenals de mystagogische catechese niet de lichamelijke blindheid op het oog, die wordt genezen, maar het geloof als basis voor het geestelijk zien, als genezende verlichting van de geest door de genade van God. Het gaat in het gebed dus om de voortzetting van de doop-'verlichting' in het leven van de gemeente. Gezien de aard van het gebed, een postcommunio, wordt deze genade in verband gebracht met de deelname aan de Tafel van de Heer. Het thema van de Eucharistie als verlichting, illuminatio, is mij uit de traditie niet bekend.

De herkomst van dit gebed is voor mij min of meer obscuur gebleven: ik vond het vermeld in de Ordo Missalis van Haymo van Faversham (ed. S.van Dijk, Sources of the Modern Roman Liturgy II,323), onder de titel "Missa ad repellendas malas cogitationes". Als initium staat het ook vermeld in het Ordinarium Gregorii X (ed. S. van Dijk, The Ordinal of the Papal Court 1975,582). Het gebed is via het Missale Lateranense en dat van 1474 in MR.1570 in hetzelfde misformulier terecht gekomen. Dit misformulier 'ad repellendas malas cogitationes' heb ik niet verder onderzocht, maar het is duidelijk dat de samenstellers van MR.1970 het in een geheel andere context (de Quadragesima) hebben geplaatst; een verantwoording ontbreekt. Ik noemde al de mogelijkheid van een fichier, waarvan gebruik is gemaakt.

C. KRITISCHE EVALUATIE

LIBELLI MISSAE UIT DE ZESDE EEUW

Toen ik de bovenomschreven weg had afgelegd, op het einde waarvan ik een gedetailleerd uitzicht vond op de inhoud van de Quadragesima in MR.1970 en tegelijk inzicht kreeg in de bedoelingen van de samenstellers van dit missaal, ben ik een stap verder gegaan. Ik ben gaan zoeken waar de motieven in de gebeden van de Quadragesima zouden kunnen worden geplaatst, in welke geestelijke ambiente zij zouden kunnen thuishoren. De genealogie van de bronnen van de romeins-frankische liturgie plaatst haar wortels in de zevende en achtste tiende eeuw. Maar het is bekend, dat hiermee nog niet een terminus ante quem non is bereikt. Kan nu door vergelijkend onderzoek worden aangetoond, dat minstens een belangrijk deel van de euchologie oudere papieren heeft? Vele onderzoekers, van wie A.Chavasse voor het Gelasianum Vetus en J.Deshusses voor het Gregorianum naast anderen baanbrekend werk hebben verricht, hebben onomstotelijk aangetoond dat zeker voor wat de romeinse euchologie betreft een vroegere datering mogelijk is. Natuurlijk komt men op grond van de gegevens nog tot verschillende conclusies, maar vast staat dat bepaalde gebeden ouder kunnen zijn en misschien teruggaan tot vóór de zesde eeuw, zodat de terminus ante kan worden teruggedateerd. De romeinse euchologie is op grond van deze datering van respectabele 'ouderdom'.

Dat we zover kunnen teruggaan hebben we te danken aan een unieke gebedsverzameling, die is uitgegeven eerst met de naam van paus Leo I als Sacramentarium Leonianum, later onder de meer algemene noemer Sacramentarium Veronense (naar de vindplaats Verona, Noord Italië). Het boek is incompleet (het eerste gedeelte van het manuscript ontbreekt en is nog altijd niet gevonden), maar het materiaal dat het bevat, is van historische waarde, omdat men het erover eens is, dat het grotendeels teruggaat op de romeinse bisschoppen in de vijfde en zesde eeuw. In zijn kritische uitgave van het handschrift heeft K.Mohlberg in de Inleiding een overzicht gegeven van de dateringspogingen van de vele onderzoekers, die zich met deze materie hebben beziggehouden, en sindsdien zijn er verdere onderzoeken verricht. Men kan op grond van de studies veilig stellen,

dat de compilatie van het werk in de tweede helft van de zesde eeuw buiten Rome tot stand is gekomen en bijgevolg de misformulieren, ook wel libelli genaamd, vóór die tijd al bekend moeten zijn geweest. In dit verband worden vele pausen genoemd als schrijver van bepaalde gebeden; de meest bekende zijn paus Leo I (440/61); paus Gelasius (492/6) en paus Vigilius (537/55), maar ook romeinse bisschoppen als Zosimus (417/18) en Bonifatius (418/22), Felix III (483/92) en Symmachus (498/514) worden als 'auteur' van bepaalde libelli genoemd. Men kan met een grote mate van zekerheid vaststellen, dat sommige gebeden aan bepaalde pausen kunnen worden toegeschreven, en ook groepen van misformulieren, maar hier reiken we niet verder dan waarschijnlijkheid. Het Sacramentarium bevat, zo mogen we voorzichtig aannemen, euchologisch materiaal, dat kan worden gedateerd in de periode van 450 tot 550, dat afkomstig is uit de stad Rome en dat is geschreven door romeinse bisschoppen. Als het bovendien waar is, dat de gebeden in het Veronense dezelfde structurele opbouw veronderstellen, als in de latere sacramentaria, nl. de gebedsoproep 'Oremus', het stilgebed van de aanwezigen, de samenvatting door de voorganger en de 'bemiddeling' van het gebed door Christus (per Christum), waarop ik in het voorafgaande al heb gewezen, dan is vast te stellen, dat we dus ook de in de gebeden vervatte theologische ideeën van de voorgangers-bisschoppen op het spoor kunnen komen. Van het stilgebed van de aanwezige gelovigen is niets bekend; wat bekend is is de 'verwoording' ervan door de voorgangers en hun interpretatie van dat stille gebed. Zo opgevat kunnen we de onderliggende 'genius' van de gebeden vaststellen.

Wat ik nu heb kunnen vaststellen is dit: bijna alle motieven van de gebeden in de Quadragesima van MR.1970, die via MR.1570 grotendeels uit de gelasiaanse en gregoriaanse traditie zijn overgeleverd, zijn terug te vinden in de verspreide libelli van het Sacramentarium Veronense, weliswaar in een andere context, maar naar inhoud identiek. Het is niet mogelijk hier een volledige verantwoording af te leggen van de vergelijking, die ik maakte tussen de bovenomschreven motieven uit MR.1970 en het Veronense, maar ik zal proberen via een selectie van voorbeelden te laten zien, dat mijn bevinding juist is en de conclusie rechtvaardigt, dat de euchologie van MR.1970 gedragen wordt door gedachten en ideeën, die in de zesde eeuw in Rome (of misschien in Italië en Noord Afrika) leefden. Voor de kritische

evaluatie, die ik me voorstel, is dit gegeven van belang. Ik verwijs naar de lijst van motieven, die ik uit het MR. heb samengesteld en op blad 2 en 3 heb beschreven.

spiritalis nequitiae: Ve.207
noxius excessus: 1307
infimae voluptates: 182
temperare ab escis corporalibus: 1307
 a pravis intentionibus: 864
 a terrenis intentionibus: 888
medela: 66,411,290,320,345,423
indulgentia: op vele plaatsen
observantia corporalis: 639
sincera mens: 439
caelestes disciplinae: 530
abstinentia: 929
continentia: 207
inlecebrae temporales: 164; carnalis: 1178
a mentis excessibus abstinere: 890
noxiae delectationes: 890
purificatio: 254
expiatio et munimen: 453
contagia pravitatis: 625, perversitatis: 517
falsa gaudia: 517
penetralia nostri cordis: 870
plena redemptio: 1121
reconciliatio et placatio: 1265
terrena vetustas- caelestis vitae novitas: 1017
non ad iudicium sed ad medellam: 423
plenitudo caelestis remedii: 630
ad novitatem vitae de vetustate transire: 1297
repelle sacrilegas voluntates a nobis: 622
inter eius membra numeremur: 1116
merito et numero populus tuus augeatur: 957 (voetnoot)
divinae naturae esse consortes: 525.

Ik heb in de bovenstaande lijst niet alle verwijzingen opgenomen, maar telkens een; bovendien is de lijst niet volledig. Mag ik concluderen dat de stijl dezelfde is en dat de 'stijlbloemen', eindeloos herhaald, ook dezelfde geest uitstralen? Mag ik besluiten, dat de kerkelijke overheid de gelovigen van het romeinse patriarchaat laat bidden in de stijl en naar de ideeën van romeinse bisschoppen uit de zesde eeuw? Ik kan moeilijk aannemen, dat de romeinse bevolking van toen op dezelfde manier heeft gesproken als de toenmalige bisschoppen in hun statige gebeden, of zo religieus hebben gedacht: hoe is het dan mogelijk de gelovigen van nu, ieder in hun eigen taal, de vertaalde romeinse oraties

van toen te laten bidde, met de ideeën van toen en met een bijna tegen-aardse visie? Ik stel de vragen; de antwoorden dienen mijns inziens van elders te komen.

Als we dan van de eucharistie uit het Veronense gebruik moeten maken, dan was het mogelijk geweest ook andere gebeden voor de Quadragesima in het MR.1970 uit dat sacramentarium te selecteren. Ik weet niet waarom dit niet is gebeurd, maar ik kwam bij mijn speurtocht in de 'libelli' voor de vasten van de zevende maand (ed.Mohlberg XXVII) menig gebed tegen, wat in het MR.1970 niet had misstaan (overigens: Prefatie III= Ver.nr.929).

Een paar voorbeelden mogen dit verduidelijken.

de zonde van de geest en van de uiterlijkheid:

"Sed cum in ipsis nostris observationibus a noxiis et illicitis non vacamus, non hoc ieiunium diligisse profetica voce testaris. Quoniam non solum prodesse non poterit castigatio corporalis, si spiritus noster nefandis cogitationibus implicetur, sed hoc constat esse deterius, si etiam terrena condicione mitigata, mens ab iniquitatibus non quiescit."
(864).

over de aardse waarde:

"..Deus qui sic hominem contedisti, ut temporalibus beneficiis competenter instructum ad caelestia dona provehis..."
(912).

over matiging ten bate van degenen die niets bezitten:

"...qui nos ideo collectis terrae fructibus per abstinentiam tibi gratias referre voluisti, ut ex ipsius devotionis genere nosceremus, non haec ad exuberantiam corporalem, sed ad fragilitatis nos sufficientiam percepisse; et quod ex his parcius sumeremus, egentium proficeret alimento: ut et salutaris castigatio mortalitatis insolentiam mitigaret, et pietas imitatores nos tuae benignitatis tuae efficeret..." (929).

"mores nostros tu: pietate
compone" (932).
"ut transeuntium rerum necessaria
consolatione foveant, et
fiducialius ad aeterna contendat"
(1299).

Deze voorbeelden komen dichterbij de meer positieve motieven, die we hebben aangegeven (werken van caritas; sequela Christi) en zouden zeker op een aangepaste manier te gebruiken zijn geweest. Maar: en dit blijft de meest intrigerende vraag, waarom is de kerkgemeenschap overal ter wereld gebonden aan deze traditie? Eén lex orandi, omdat in ons allen een inorthodox duiveltje de kop kan opsteken, zelfs als we bidden?

ASCESE EN GENADE

Als we mogen besluiten dat de euchologie voor de Quadragesima in het MR.1970 grote overeenkomst vertoont met die van de bundel misformulieren, die in het manuscript van de Kapittelbibliotheek (LXXXV(80)) van Verona tot ons is gekomen, dan dient de vraag zich aan naar de theologische achtergrond van deze gebedsdiscours. Omdat MR.1970 in de traditie van de romeinse euchologie staat, moet de eerste conclusie wel zijn dat er geen nieuw paradigma in de gebedscultuur van de Kerk is ontwikkeld, maar dat, al of niet op inhoudelijke gronden, besloten is de overgeleverde gebeden en de daarin vervatte visie op de vasten over te nemen. Het is echter niet duidelijk om welke reden dit is gebeurd; er is nergens een verantwoording van de overname van dit erfgoed te vinden. Is dit geschied vanwege 'the genius of the roman rite'? de strakke, bondige en toch hieratische stijl, die tegemoetkomt aan het heilige karakter van de liturgie? Wat dan te denken van de vertalingen in moderne talen, waarin veel van deze cultuur verloren gaat? Is de keuze bepaald door inhoudelijke overwegingen, dat men namelijk kon instemmen met de in de gebeden neergelegde visie op de mens en op God? Of is deze gebedscultuur bewaard, omdat zij door de traditie geheiligd is en deze traditie een van de peilers is van de romeinse ecclesiologie? Er blijven opnieuw onbeantwoorde vragen en ik begin te vermoeden, dat deze vragen niet gesteld mogen worden, als

men deze liturgie een warm hart toedraagt! Wel kan ik bij benadering een antwoord proberen te geven op het theologische gehalte van deze euchologie uit een periode, waarin de kerken in het Westen werden opgeschrikt door steeds nieuwe controversen over het ascetische leven en de genade van God in hun onderlinge verhouding. Priscillianus is amper terechtgesteld (overigens onder protest van meerdere bisschoppen) of Pelagius wordt bewonderd om zijn hoogstaande opvattingen over het christelijk bestaan in de maatschappij. En deze controverse is nog niet uitgewoed, of men strijdt nu tegen de radicale opvattingen van de man, die Pelagius bestreed: Augustinus en zijn sombere idee over de 'pauci sunt electi'. Cassianus is er van overtuigd, dat deze voorbestemming te ver gaat en de menselijke capaciteit tot het goede en tot bekering ontkent: Zacheus nam toch zelf het initiatief om zich naar de Heer toe te keren (Collatio 13,11)! In deze context van voortdurende controverse moeten we de gebeden van de Quadragesima, die tot op heden worden gebruikt, plaatsen.

Waar kunnen ze precies worden geplaatst? Na herhaalde lezing van de teksten ben ik tot de conclusie gekomen, dat de gebeden zijn uitgesproken door personen die (om het zo te zeggen) tussen Augustinus en Pelagius, tussen Prosper van Aquitanie en Cassianus staan. De gebeden moeten komen uit een milieu, dat als het ware voorbestemd was om een bemiddelende rol te spelen of uitgesproken standpunten diende te vermijden, een milieu van het bestuurlijke compromis. Waar dient zich dit in de gegeven periode het meest voor de hand liggend aan, zoals dat eeuwenlang het geval zal blijven? In Rome, waar de bisschop door strijdende partijen elders ter arbitrage wordt geroepen of waar van hem een beslissing ter handhaving van de orthodoxie wordt gevraagd. Als we de romeinse gebeden uit de periode van om en nabij de zesde eeuw op ons laten inwerken, dan ontdekken we de tussenpositie van de bisschop van Rome, die het goede van de ene partij overneemt, het kwade van de andere vermijdt en vice versa. De gebeden worden geformuleerd in de geest van Augustinus: de genade van God (in vele synoniemen) staat voorop, het goede wat de gelovige mens doet en bereikt (bekering, matiging, navolging) komen uit Zijn hand, de aanzet om zich te bekeren en de weg van het goede te gaan: het is een gevolg van Zijn voorkomende stimulus. Maar: zijn er slechts weinigen uit de gemeente van

Rome die naar het oordeel van de voorganger zijn voorbestemd voor het heil, gepredestineerd en uitverkoren door Gods soevereine besluit? Wordt er in deze gebeden al was het maar gesuggereerd, dat de 'tempus acceptabile' voor een 'happy few' is weggelegd? De gebeden geven juist het tegenovergestelde aan: door bekering zijn alle gelovigen in staat de weg van het goede te gaan. De voorganger geeft de biddende gemeente te kennen, dat de goede tijd is aangebroken en dat zij door hun omkeer in staat zijn de overgang van oud naar nieuw in hun leven mee te maken. Door ascese (maceratio, castigatio, conversio) naar lichaam en geest kan de zich bekerende mens met Gods genade opgaan naar een hemels bestaan op aarde. De gebeden volgen Augustinus dus ook niet. Ze komen uit Rome, en niet uit Noord Akrika (Hippo!), niet uit Spanje of Gallie.

De Pelagianen (hun voorman voorop, met Caelestius als drijver) ageerden tegen een 'resignierende Lethargie' (Karl Baus) van niet weinigen in de toenmalige kerk, die vonden dat echte bekering alleen voor een elite was weggelegd, en niet voor het gros van de gelovigen, of die het onmogelijk achtten aan de verlokkingen van het leven te weerstaan. Zij hadden een hoog ideaal, dat gedragen werd door een zeker optimisme met betrekking tot het kunnen van de mens. De romeinse euchologie van de Quadragesima komt aan dit ideaal tegemoet: de mens kan zich bekeren onder de begeleiding van Gods genade, maar is daartoe niet voorbestemd. De gebeden belijden geen streng 'Augustinisme' en zij geven geen enkele aanleiding " 'dem Lehrer der Gnade' auf jene Hohen nachzusteigen, in deren dunner Luft nur wenige ohne Beklemmung atmen können" (Karl Baus). De teksten bevatten gebeden om de genade van God, maar zeggen tegelijk dat de mens zich kan omkeren. Van de andere kant zijn deze gebeden voor de Quadragesima niet 'pelagiaans': er wordt niemand uitgesloten van Gods genade en een soort 'naturalis sanctitas' wordt niet verondersteld. De gebeden hebben niet de elitaire 'ware christen' op het oog, de puritein avant la lettre, maar de gelovige die bereid is de geboden te onderhouden.

De bisschoppen van Rome, die vele eeuwen geleden de gebeden van het MR.1970 hebben geformuleerd, zijn in staat geweest om in het toenmalige harde conflict een middenpositie in te nemen. Ze kozen niet voor het elitaire standpunt van Augustinus ('pauci sunt electi'), noch voor de elite van Pelagius of van Julianus van Aclanum. Zij waren (toen al) romein en

gingen huns weegs. Paus Innocentius, die aan de bisschop van Gubbio te kennen gaf dat er maar één gezag was, dat van de Cathedra Petri, gaf ook Augustinus geen gelijk (ep.29-31 = Aug.ep.181-83), ook al dacht deze dat de bisschop van Rome in zijn lijn sprak. Wellicht heeft de Apostolische Stoel in 1970 om dezelfde reden en in het voetspoor van zo'n illustere voorganger gekozen voor dezelfde euchologie, voor de een een zegen van omhoog, voor de ander een grijs en generalistisch noch vlees noch vis.

Ik hoop dat ik enigszins aannemelijk heb kunnen maken, dat de achtergrond van de euchologie van de Quadragesima in MR.1970 de strijd is om het ascetische ideaal van een hooggestemde leek-monnik enerzijds en de op de verlossing van Christus berustende anthropologische visie van de bisschop van Hippo anderzijds. Als religieus-cultureel en theologisch document is deze gebedsverzameling meer dan interessant, maar als paradigma?

PARADIGMA?

In een redevoering met als titel "Zijn de Middeleeuwen nu echt voorbij?" heeft A.Weiler "de codestructuur van het middeleeuws rooms-katholieke paradigma" aldus samengevat: "Het heelal heeft een vaste, onveranderlijke structuur; er is een centrum, er zijn daaromheen bewegende sterren en planeten, elk in hun eigen sfeer geplaatst. De natuur der dingen is door Gods scheppingswerk voor altijd vastgelegd. De tijd is lineair geordend volgens het schema van schepping, zondeval, verlossing en voltooiing. De harmonisch geschapen mens is in wanorde geraakt, en zoekt zedelijk herstel. Dat herstel is in Jezus ... gegeven. De mens heeft tot taak dat herstel reeds nu naar de mate van het mogelijke te verwerkelijken door zijn zedelijke inspanning. Alle elementen van dit paradigma zijn op elkaar betrokken". In dit paradigma past de euchologie van de Quadragesima in MR.1970 moeiteloos, wat niet verwonderlijk is: de gebeden komen uit een periode, waarin de bouwstenen en het cement van dit middeleeuwse interpretatiemodel zijn te vinden. Maar als het waar is, dat er geen besef

meer bestaat voor een door de eerste mens bedreven oerzonde, waarin we allen delen en waardoor ieders leven uit het lood is geslagen? Als de 'zonde-stempels' van het oude paradigma niet anders worden gezien dan als antiek (en als zodanig waardevol)? Als de scheiding tussen lichaam en geest niet meer bestaat of wordt weggedacht door nieuwe mensbeelden? Wat blijft er dan over van deze euchologie? Anders gevraagd: zet deze euchologie de dichotomie tussen lichaam en geest niet voort en bevordert ze ook niet de scheiding in de rooms katholieke ecclesiologie tussen centrum en periferie, tussen koor met cathedra en het schip van de kerk? Dat zou de tragiek zijn van het MR.1970, dat toen het uitkwam werd verwelkomd als leidraad van de nieuwe liturgie, waarin de moderne gelovige zichzelf kon vinden.

Na lange tijd bezig te zijn geweest met de gebeden van de Quadragesima heb ik nog altijd een bepaalde bewondering voor de structuur en de strakheid van formulering ervan. De structuur ervan maakt de gemeente één: de deelnemers bidden en de voorganger vat hun gebed samen in een korte oratio, waarin een 'theologische' opbouw opvalt (belijdenis van Gods Naam, gedachtenis en smeking) en verbositeit over het algemeen wordt vermeden. Ik heb dan de latijnse grondtekst op het oog, maar ik ken geen vertaling van deze grondtekst, waarin deze is ómgezet en van een latijns gebed tot een modern nederlands of Duits of Engels is geworden. Maar hier ligt mijn kritiek niet op de eerste plaats; deze heeft betrekking op het 'ecclesiologische drama', dat zich door de uitvaardiging van MR.1970 heeft voltrokken en dat hierop neerkomt: de vroeg-middeleeuwse euchologie van de Quadragesima, die toendertijd uiting gaf aan wat er leefde in de harter van niet weinigen, is door Vaticanum II in het voetspoor van het Tridentinum en Vaticanum I tot inzet gemaakt van een ecclesiologisch paradigma, hetgeen betekent dat de liturgie van de veertig dagen voor Pasen, zoals trouwens elke vorm van liturgie in het Romeinse patriarchaat, is opgenomen in een kerkmodel dat door zijn hiërarchische opbouw exclusief en dominant is. Het middeleeuwse euchologische paradigma is niet slechts overgenomen, maar door de ecclesiologische interpretatie ervan boventijdelijk gemaakt en rooms-katholiek. Daarbij is men niet allereerst geïnteresseerd in de inhoud van de gebeden, die door hun generalistische formulering inderdaad tijd en ruimte zouden kunnen omvatten (dan wel in een vergaande herinterpretatie), maar in de gebeden als deel van de ideologie van de 'ecclesia una, sancta,

catholica et apostolica', die gestalte kreeg in de 'romana'. Dat de euchologie van de vroege Middeleeuwen is bewaard gebleven in MR.1970, is een verantwoorde beleidsbeslissing, omdat in deze de vroomheid van eeuwen is geïnvesteerd, maar dat er geen kansen zijn geschapen voor een nieuwe gebedenschat als uiting van een nieuw paradigma, dat van de mens op weg naar de postmoderniteit, dát is naar mijn oordeel de tragiek van dit liturgische boek. Een gedateerde euchologie is bewaard (ik hoop dat te hebben aangetoond) met een visie op zonde en genade, die de onze niet meer is of niet meer volledig, maar deze gebedenschat heeft bovendien in het kader van het rooms-katholieke kerk-denken een ideologische fundering gekregen: zij is *lex orandi* geworden als onderdeel van de door het kerkelijk gezag te bepalen *lex credendi*. Beide wetten bevestigen elkaar in een gesloten, overigens vicieuze cirkel.

Maar gesteld: dit ecclesiologische principe bestond niet, hoe zou dan ons oordeel over de euchologie van de Quadragesima luiden? Ik heb al opgemerkt, dat deze naar het schijnt indirect nog is geraakt door de genade-controverse in de westerse kerk van de vijfde eeuw, hoewel de gebeden zelf misschien later moeten worden gedateerd; een precieze datering van de libelli van het Veronense blijft een gissing. Ook stelde ik vast, dat de liturgie de lange duur kent, d.w.z. dat vele geslachten uit deze gebeden hun eigentijdse vroomheid hebben geput of vanuit deze steeds veranderende vroomheid de gebeden hebben geïnterpreteerd. De interpretant van de euchologie is zeer gevarieerd, als het waar is dat de eredienst van de Kerk van invloed is geweest op de spiritualiteit, die in de loop van de eeuwen vele gezichten heeft getoond, zó zelfs dat er een geschiedenis van de spiritualiteit geschreven kan worden. Deze voorwaardelijke formulering: 'als het waar is', is wel nodig, want het is me bij het naslaan van de geschiedenis van de spiritualiteit opgevallen, dat de directe invloed van de liturgie op de spiritualiteit (en vice versa) wel in het hoogtij van de patristieke periode aanwijsbaar is (men denke alleen al aan de mystagogie van de bisschoppen, hun psalmencommentaren en homilieën over teksten, die in de liturgie werden voorgelezen), maar in die van de Middeleeuwen, met name na de twaalfde eeuw (onder invloed van Bernard van Clairvaux?), veel minder duidelijk. Men schrijft over de Eucharistie en over realisme versus symbolisme; de monniken van Cluny richten hun leven in naar de solennele

liturgie in hun machtige kloosterkerk, maar tegelijk moet worden geconstateerd, dat er een soort verinnerlijking groeit, die de eredienst raakt, maar niet dóór de liturgie lijkt te worden geraakt. Abelard en Bernard van Clairvaux kunnen hier (*bien étonné*) in één adem worden genoemd. En is de scholastiek-theologische spiritualiteit liturgisch van opzet? Neemt de liturgie in de ervaringen van de grote mystici een belangrijke plaats in? Ik vermoed, dat nog veel onderzoek moet worden gedaan om de vraag te kunnen beantwoorden of de liturgie het geestesleven heeft geraakt en andersom. Daarbij zal de vraag naar de manier waarop de eredienst in het leven van de kerk in de verschillende perioden was geïmplementeerd belangrijk zijn én het moeilijkste te beantwoorden. Veronderstellen we voorsnog de onderlinge beïnvloeding van de eredienst van de Kerk en van de christelijke spiritualiteit en stellen we vast, dat de eucharistie (ook van de *Quadragesima*) de eeuwen door onveranderd is doorgegeven, dan is de conclusie gerechtvaardigd dat de liturgische gebedenschat de onderbouw, de fundering van de vroomheid en van het geestesleven is, die niet zonder risico kan worden veranderd of verwijderd. Laat het waar zijn, dat er een proces van 'culpabilisation' (Jean Delumeau) heeft plaats gevonden, ook is waar dat de opeenvolgende geslachten middels de eucharistie van de *Quadragesima* hebben geleerd de zondigheid van de mens te onderkennen én de mogelijkheid van bekering op grond van Gods genade. De gelovigen hebben van deze eucharistie geleerd dat de vasten en de ascese het innerlijk van de mens betreffen en niet slechts uiterlijk dienen te worden voltrokken, dat er niet alleen een (dikwijls ondergewaardeerd) 'terrena vita' is, maar ook een 'caelestis et aeterna' en dat de biddende mens bij God gehoor vindt door Christus. Deze gebedenschat schrappen zou een moeilijk te verdedigen ingreep zijn geweest, omdat de overlevering zou zijn gebruskeerd en de wisselende interpretant van deze (zo te zeggen) 'generalistische' gebeden (d.w.z. gebeden die nooit in het concrete afdalen) tot zwijgen zijn gebracht. De handhaving van deze eucharistie in het MR.1970 is dus zeker te verdedigen; ze heeft het geloof van eeuwen en van vele geslachten gevoed.

Er zijn twee nadelen aan deze eucharistie van de *Quadragesima* verbonden, die het problematisch maken haar tot het enige paradigma van de liturgie (bestaat die wel?) te maken: ten eerste haar

polyinterpretabiliteit en vervolgens haar kerncode. Als een tekst polyinterpretabel is kan deze voor verschillende doeleinden en vanuit diametraal tegenover elkaar staande geesteshoudingen worden gebruikt. Men kan tegengestelde opvattingen met dezelfde teksten bewijzen; de door een apologetische houding bepaalde exegese van de Bijbel geeft er menig saillant voorbeeld van. Het woord 'vrede' kan voor de een de oorlog rechtvaardigen en voor de ander 'non-violence' inhouden; het gebed "Da pacem" vraagt aan de Heer zeer verschillende zaken, die door dit gebed ook worden gerechtvaardigd. Een liturgisch gebed, dat zó algemeen is dat vriend en vijand, rijke en arme, regiem en onderdrukte het kunnen bidden, lijkt me voor de Kerk en de door haar gekoesterde evangelische waarden op de duur een dodelijke dreiging, die namelijk van het compromis waardoor de 'krisis', de keuze wordt ontlopen. Dit is er mede de oorzaak van, dat in de loop van de kerkgeschiedenis in de naam van God zoveel ongoddelijk (d.i. onmenselijk) is gedacht en gedaan. Het zou wel eens waar kunnen zijn, dat de polyinterpretabiliteit van de romeinse euchologie in de Quadragesima de scheiding van geloof en werken mede in de hand heeft gewerkt: in de kerk wordt met dezelfde woorden gebeden dat God met ons moge zijn in ons geven (oblatio), terwijl daarbuiten God-met-ons het (af-)nemen rechtvaardigt. Zullen de participanten (zijn ze er nog?) in de liturgie van zaterdag in de tweede of vierde week van de Quadragesima beseffen wat in het oog van God, tot wie het gebed wordt uitgesproken, de 'humani excessus' en de 'rebelles voluntates' zijn en wie zal hun dit gezagvol kunnen uitleggen? Blijft de samenvattende en per definitie algemene oratio van de romeinse liturgie niet hangen tussen hemel en aarde?

Vervolgens de kerncode van de hier behandelde euchologie. Ik heb er al op gewezen: deze is: voor de mens die door eigen schuld in ongenade moet leven is er de genadige God, die vergeving schenkt en heil, als de mens zich tot Hem wil bekeren, hetgeen ook weer uit genade gebeurt. De kerncode is dus de genade van God, die in de Quadragesima wordt toegeespitst op de voorbereiding van de gedachtenis van Jezus' verzoenende dood en opstanding, het paasfeest. In het doopsel is de gelovige mens van ongenade tot genade gekomen, na zijn doopsel dient hij zich deze genade door voortdurende bekering te herinneren. Dit alles betreft het innerlijk van de mens, zijn wezen, dat in plaats van naar deze aarde naar de hemel

moet worden gericht in een keer-naar-boven, waar God woont van wie alle genade komt. Het doopsel van genade en het doopsel van bekering in onderlinge samenhang bepalen deze euchologie van de Quadragesima, waarin het woord 'doopsel' overigens niet voorkomt. Wat is nu de problematische kant van deze kerncode? Deze ligt niet in de uitspraak: "Alles is genade"; de uitspraak ligt de gelovige mens als een belijdenis op de lippen. Ook niet in de overtuiging dat God alle mensen wil begenadigen. Het zou een onrecht zijn jegens Augustinus, als we diens opvatting over de 'natura perdita' zouden belichten zonder tegelijk te letten op zijn milde kijk op de mens in het licht van Gods genade: een rigoristische drijver was hij niet. Ik vermoed dat in de wolk van niet-weten van de 'postmoderne' gelovige mens (om de titel van het geschrift "The Cloud of Unknowing" wat tegendraads te gebruiken) de genade van de Goede God nog altijd wordt gekend en verhoopt: de anamnese van de Heilige is niet het probleem. Het problematische zit exact in het gebed, dat op die anamnese volgt: het gebed om bekering. Als we de in de euchologie van de Quadragesima verborgen modus van bekering nog eens in herinnering roepen, dan weten we dat daaraan een aantal tegenstellingen ten grondslag liggen, die door velen van de hedendaagse christenen niet meer zó worden beleefd: de tegenstellingen "ziel-lichaam", "bovennatuur-natuur", "reinheid-onreinheid", "geestelijkheid-lichamelijkheid", "innerlijk-uiterlijk", "individueel-collectief", "hemel-aarde" (alsof de Mensenzoon niet is mens geworden...). De bekering behelst dat de gelovige, om naar de ziel te leven, bovennatuurlijk, rein, geestelijk en innerlijk, moet afzien van het lichaam, de natuur, de aarde. De kern van deze 'abstinentia' is, dat het tweede begrip in de zo juist gegeven begrippenparen per definitie het negatieve is, het duistere en zondige. En dit alles in een eens en vooraltijd, tijd en ruimte omvattend, a-historisch proces. Het zijn juist deze tegenstellingen, die in ons huidige levensbestel met vallen en opstaan worden weggeleefd: men begint zichzelf te kennen als weliswaar kwetsbaar, maar ook 'integraal' persoon, levend in en bepaald door structuren, in deze wereld zoekend naar de Stad. De gelovige mens maakt geen uitzondering op dit groeiend mensbeeld; hij en zij gaan het Geheim van de Openbaring ontdekken, met de ziener op het eiland Patmos. Dat geheim behelst, dat de hemelse stad, met de rivier midden door zijn straten, lijkt op de aardse,

met dit verschil dat de toekomstige woonplaats doorzichtig is en helder als kristal. Het Geheim van de Openbaring is dat er geen dichotomie is tussen hemel en aarde en dat de aarde de hemel kan verbeelden, als de mensen zich tot elkaar bekeren. Kortom: de code 'beking' vraagt om een andere vulling. Misschien is het mogelijk de gebeden van de Quadregesima in MR.1970 anders te bidden dan zij oorspronkelijk zijn bedoeld: dan zou de polyinterpretabiliteit nog groter zijn dan ik in het voorafgaande vermoedde. Ik houd het erop, dat een andere serie gebeden, gedragen door óns gelovig paradigma, meer dan wenselijk is, om de romeinse liturgie tot de onze te kunnen maken. Op veel plaatsen zullen zulke nieuwe gebeden worden geformuleerd; het is te hopen dat het zo zorgvuldig gebeurt als toen, toen romeinse bisschoppen het gebed van hun gelovigen samenvatten en beleden, dat God genade is en alle mensen in die genade wil laten delen.

CONCLUSIE

Ik heb een lange weg afgelegd en geprobeerd een genuanceerd antwoord te geven op de vraag, die in de titel van deze bijdrage is gesteld. In een lang proces heb ik de gebeden, waar het om ging, op me in laten werken; dit heb ik ook vanuit de traditie geleerd. Misschien heb ik de diepste waarde ervan toch niet of niet voldoende geraakt. Hoe zou een nieuw gebed kunnen luiden? Hierop antwoorden kan ik niet; misschien Jan Wit:

Mijn God, gewapend tot de tanden
voeren twee mannen in mij strijd:
één wil dat ik te rechter tijd
voor U in liefde zal ontbranden,
de ander wil uw recht aanranden
en drijft mij tot opstandigheid.

Kom mijn verscheurde hart genezen,
o Heer, door uw genade groot;
ik ben het zelf die weerstand bood.
Herstel de eenheid van mijn wezen
en laat U dienen en U vrezen
wie eens een slaaf was van de dood.

(twee strofen uit het gedicht
"Mon Dieu, quelle guerre cruelle",
in: Ministeriale, Haarlem 1966,70).

BIBLIOGRAFIE

Voor A. maakte ik gebruik van:

MISSALE ROMANUM CUM LECTIONIBUS, II: TEMPUS QUADRAGESIMAE-TEMPUS PASCHALE;EDITIO IUXTA TYPICAM ALTERAM, Ed.Vaticiana 1977.

Voor de vindplaats van de gebeden:

zie DUMAS, A., *Les Sources du Nouveau Missel Romain, Notitiae* 7((1971) 37-42; 74-77; 94-95; 134-136; 276-280; 409-410 (hier: 39-40).

Voor B. maakte ik gebruik van:

de bronnenuitgaven:

Sacramentarium Veronense Cod.Bibl.Capit.Veron.LXXXV (80), hrsg. L.C.Mohlberg, Roma 1956 (Rerum Eccl.Documenta, series maior Fontes I).

Liber sacramentorum Romanae Aecclesiae ordinis anni circuli (Cod.Vat.Reg.lat. 316 / Paris Bibl.Nat.7193, 41/46) (Sacramentarium Gelasianum) hrsg. L.C.Mohlberg, Roma 1960 (Rerum Eccl.Documenta, series maior Fontes IV).

Sacramentarium Gregorianum: DESHUSSES J., *Le Sacramentaire Grégorien, ses principales Formes d'après les plus anciens manuscrits, éd. comparative; T.I Le sacramentaire, Le Supplment d'Aniane*, Fribourg 1971 (Spir.Frib. vol.16).

Liber Mozarabicus Sacramentorum: M.FEROTIN, *Le Liber Mozarabisu Sacramentorum et les Manuscrits mozarabes*, Paris 1912.

zie ook:

AUF DER MAUR, Hj., *Feiern im Rythmus der Zeit*, I. in: *Gottesdienst der Kirche, Handbuch der Liturgiewissenschaft* 5, Regensburg 1983, 147-153.

VOGEL C., *Introduction aux Sources de l'Histoire du culte chrétien au Moyen Age*, Spoleto 1966 (reprints 1975,1981); revised and updated translation by W.G.STOREY AND N.K.RASMUSSEN, Washington 1986.

voor de vindplaats en de varianten van de gebeden het nog altijd zeer handzame werk van:
BRUYLANTS P., *Les Oraisons du Missel Romain; Texte et Histoire*, 2 vol., Louvain 1952.

Voor C. las ik:

Sacramentarium Veronense (zie boven).

zie ook: D.M.HOPE, *the Leonine Sacramentary; a Reassessment of its Nature and Purpose*, Oxford 1971.

AUGUSTINUS, *De natura et gratia* (CCL.60); *De correptione et gratia* (PL.44); *De praedestinatione sanctorum* (PL.44); *De dono perseverantiae* (PL.45), en ik deed dat aan de hand van:

BAUS K.-E. EWIG, *Die Reichskirche nach Konstantin dem Großen*; 1. Halbband *Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon*, Freiburg Basel Wien 1973, 168-185 (Handbuch der Kirchengeschichte Band II,1).

PELIKAN J., *The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)*, *The Christian Tradition; A History of the Development of Doctrine*, vol.1, 278-331.

BROWN P., *Augustine of Hippo; a Biography*, London-Boston 1967, 340-407 (ik heb bewondering voor de kennis en verwerking van Augustinus' geschriften door deze auteur).

voor de geschiedenis van de christelijke spiritualiteit:

Histoire de la Spiritualité chrétienne, Paris 1960-1966 (3 vols.

Christian Spirituality; Origins to the Twelfth century, vol.16 of *World Spirituality; an encyclopedic History of the Religious Quest*, ed. by

E. MCGINN and J. MEYENDORFF, London 1985 (met de interessante bijdrage van P. BROWN, *The Notion of virginity in the early church*, 427-443, waarmee ik in deze bijdrage rekening hield en waarvan ik gebruik maakte in een studie over de 'theologie van de nachtwake', die elders zal verschijnen).

WEILER, A., *Zijn de Middeleeuwen nu echt voorbij? Over verschuivingen in een katholiek paradigma*, Nijmegen 1987.

A.H. BREDERO, *Tegen een mentaal misverstaan der Middeleeuwen*, in: *Christenheid en Christendom in de middeleeuwen*, Kampen 1986, 63-87.

over het ecclesiologische paradigma:

CONGAR Y., *L'Eglise de Saint Augustin à l'Époque moderne*, Paris 1970.

SUMMARY

This study is an analysis of the prayers in the Roman Missal (MR.) 1970 for Lent in order to find the ground of this euchology (A). Secondly its origins have been traced (B) and thirdly its paradigm criticized (C).

The outcome of A: MR.1970 presents prayers for the celebration of the Eucharist, which belong to the traditional roman euchology. The ground of the prayers: man is sinful and in need for the grace of God in order to convert himself to God the Creator. After his conversion God, by His grace elevates man to a new life ('vetustas-novitas'). The prayers appear to be 'optative' rather than 'performative'. In the so-called presidential 'orations' the faithful is included as praying community.

As far as the origins are concerned (B), I found that the MR.1970 depends totally on the the Roman liturgy as established in the 8th and 9th centuries and known to us as 'the Roman-Frankish liturgy'. But at the same time the new Missal presents texts selected from more sources than does the Tridentine Missal. Not only the Gregorian Sacramentary has been used for the selection, but also the Gelasian and the collection of 'libelli missarum', known under the name Sacramentarium Veronense. The MR.1970, so to speak, is Roman in an broader sense than MR.1570. Moreover, the new Missal softens by way of variants (e.g.. moderatio for maceratio) the sense of 'ieiunium' (fasting). Finally one can find in the Roman euchology of Lent prayers of non-roman (though western) liturgical families (e.g. the opening-prayer of Sunday 2 is an adaptation of the beautiful prayer of the Mozarabic liturgy: Liber Mozarabicus Sacramentorum, ed. Férotin 385).

My 'evaluating' judgment of this euchology establishes firstly that most of the motives of the prayers for Lent and consequently their ground can be traced back to the 5th and 6th centuries, because they all figure already in the 'libelli' of Veronense (esp. in those for the 'ieiunium mensis septimi' (ed. Mohlberg XXVIII)). Their ambiance can be found in the controversy on grace and free will of that period. In this controversy the Roman bishops demonstrate their 'mid-position', which also marks the prayers for Lent. For the actual Roman liturgy of Lent the Apostolic See, to the competence of which the editio typica (the authoritative edition of liturgical books) belongs, presents a type of euchology which is 'dated' and connected with special circumstances (the controversy on grace), but makes out of it a 'perennial', a-historic phenomenon. The in MR.1970 exclusively authorized Roman 'lex orandi' of Lent presents a paradigm of the past as the one which under leadership of the Cathedra can face the ages and nourish the faith of all times, without any justification. Secondly, one can appreciate in some way that this 'dated' paradigm has been maintained in the Roman missal: Christians of all ages have made their different 'interpretants' of the euchology of Lent and so doing they have absorbed these prayers in the various expressions of spirituality. But for the Christian faithful who, with their generation and society, is on the

way to the post-modern era a new paradigm of praying is needed that avoids polyinterpretability (which in no way is the same as what I would call 'symbolic language') and the dichotomies of the old paradigm, such as 'natura versus gratia', 'corpus versus anima', 'terrena versus caelestia'.